

Agita Gritāne

Ph.D., mākslas zinātniece, Latvijas Mākslas akadēmija

Ph.D., art researcher, Art Academy of Latvia

E-pasts /e-mail: agita.gritane@lma.lv

DOI: 10.35539/LTNC.2023.0048.03

Jēkaba Bīnes ornamenta interpretācijas sadursme ar Staļina laika estētiku

The Conflict of the Interpretation of Jēkabs Bīne's Ornament Lecture with Stalin-Era Aesthetics

#

Atslēgvārdi:

Jēkabs Bīne,
Latvijas mākslas
vēsture,
staļinisms,
etnogrāfija,
ornaments

Keywords:

Jēkabs Bīne,
Latvian art history,
Stalinism,
ethnography,
ornament

Kopsavilkums

Jēkaba Bīnes (1895–1955) atstātā daiļrades mantojuma un sarežģītās dzīves pieredzes pētījums iesniedzas plašā mākslas, sociālo un politisko notikumu kontekstā. Padomju gados viņš dzīvoja noslēgti, netika publicēti viņa raksti, pavisam retas bija lekcijas. Mākslinieks veltīja sevi darbam vitrāžu mākslā un vakaros turpināja seno ornamentu pētījumus. 1952. gada 29. decembrī Bīnes uzstāšanās Mākslas darbinieku namā un nolasītā lekcija par ornamentu izsauca neizpratni un radīja sarežģījumus. Šī uzstāšanās sacēla plašu rezonansi presē un mākslas funkcionāru aprindās. Rakstā izsekots Jēkaba Bīnes centieniem rast kompromisu starp savu pārliecību, interesēm un laikmeta prasībām un uzspiestās domāšanas nosacījumiem. Minētais notikums apliecina padomju laika nesaudzējošo attieksmi pret brīvu personisko domu paušanu. Lai arī Bīnem izdevās izvairīties no nepatikšanām, viņam bija jāuzklausā savu domu un uzskatu nepareizības un nederīguma apliecinājumi.

Summary

The research about the creative legacy of the artist Jēkabs Bīne (1895–1955) and his personal life is closely connected with the artistic, social, and political events of the 20th century. During the Soviet years, Jēkabs Bīne's life was quiet, his articles were not published, and he rarely lectured in public. The artist devoted himself to working with stained glass and in the evenings continued his studies of ancient ornaments. However, on December 29th, 1952, Bīne's performance at the Artists' House and his lecture on ornaments caused confusion and difficulties. His performance created a wide resonance in the media and within the circle of art functionaries. The article traces the efforts of Jēkabs Bīne to find a compromise between his beliefs, interests, and the requirements of the Soviet era and its conditions of imposed thinking. These events confirm the ruthless attitude of the Soviet Era towards the free expression of personal thoughts. Even though Bīne managed to avoid trouble, he had to listen to testimony of the wrongness and invalidity of his thoughts and beliefs.

Ievads

Paralēli daudzpusīgai radošai darbībai mākslinieks un pedagogs Jēkabs Bīne (1895–1955) bija arī aktīvs mākslas dzīves vērtētājs un uzskatu paudējs. Šis pētījums aktualizē Jēkaba Bīnes personisko nostāju un līdzpārdzīvojumus padomju periodā. Balstoties uz konkrēta gadījuma izpēti, rakstā atklāts mākslinieka uzskatu konflikts Latvijas politiskās vēstures un mākslas laikmetu pārmaiņās, ar konkrētu polemikas gadījumu analizēts veids, kā izpaudās staļinisma dogmatiskā ideoloģija un kultūrpolitikas izpaušmes padomju okupācijas apstākļos. Bīne aktīvi rakstīja un publicējās 20. gadsimta 30.–40. gados, tomēr arī vēlāk parādījās gan viņa apraksti par mākslas norisēm, gan pētījumu publikācijas. Līdztekus minētajam Bīne savus uzskatus izteica arī dažādos sarīkojumos, publiskos referātos un uzrunās ([Bez.aut.] 1935: [5]). Viņš iesaistījās tobrīd aktuālajās diskusijās par mākslas būtību un tās nozīmi sabiedrībā (K. Š. 1929: 403), aktīvi līdzdarbojās mākslas vēstures, tās izpratnes skaidrošanā, uzstājās ar aktuālajiem pētījumiem un publicējās presē (Bīne 1935: 4). Savas domas viņš skaļi pauda ne tikai Latvijas valsts neatkarības periodā, bet turpināja publicēties un uzstāties arī pirmajā padomju varas gadā ([Bez aut.] 1940: [5]) un t. s. vācu laikā ([Bez.aut.] 1943: [6]). Tiesa, katrā politiskās varas periodā tēmas, par kurām mākslinieks runāja, bija atšķirīgas, un tomēr tās visas caurvija dialoga rosināšana ar latvieti par vēsturi, tradīcijām un, pēc Bīnes uzskatiem, savas tautas īpašo vietu starp citām tautām.

Jēkaba Bīnes uzskatu ģenēze

20. gs. starpkaru periodā

Latvijas neatkarības gados ievērojama Jēkaba Bīnes publikāciju daļa bija latvju rakstu un ornamenta pētījumi, kas bija plaši izvērsti un nereti iespiesti turpinājumos. Mākslinieks centās skaidrot un iepazīstināt lasītāju ar izpētīto tēmu, piedāvājot savu latviskā satura un ornamenta koncepciju. Par Bīnes plašo interešu loku liecina viņa sacerējumu nosaukumi: "Mitoloģiskie temati mūsu glezniecībā", "Mūsu māksla", "Latvijas mākslas sasniegumi pēdējos piecos gados", "Kā lasīt mākslas kritiku", "Dzimtene mūsu glezniecībā", "Latvju rakstu lietošana lietišķā mākslā", "Āriskā kultūra" u. c.¹. Pētot Bīnes izpratni par ārisko kultūru, uzmanību piesaista

1 Starpkaru periodā visbiežāk Jēkaba Bīnes publikācijas un izstāžu apraksti tika publicēti mēnešrakstos un periodikā "Sējējs" un "Labietis", kuru saturs saistāms ar tolaik aktuālā klasiskā modernisma uzplaukuma noliegumu; vācu okupācijas laikā Bīne publicējās izdevumos "Mana Māja" un "Tēvija".

1942. gada 22. janvāra laikraksta "Tālavietis" pirmajā lappusē publicētais Bīnes raksts "Āriskā kultūra". Iesākumā Bīne skaidro jau kopš 19. gs. sākuma populāro senās āriešu tautas jeb indoeiropiešu izcelšanos un vēsturisko nozīmi. Nacionālromantisma gaisotnē valdīja uzskats, ka šī indoeiropiešu pirmtauta, pie kuras tiek pieskaitītas arī baltu tautas, bijusi ar augsti attīstītu kultūru, augkopību, zemkopību un lauksaimniecību. Tieši ārieši šīs prasmes ir nodevuši tālāk nākamajām civilizācijām, veidojot mūsdienu sabiedrības attīstības pamatus. Bīne rakstīja: "... Latviešu ļaudis var būt sevišķi laimīgi, apzinoties, ka viņu senči bijuši aktīvi līdzradītāji āriskajā kultūrā..." (Bīne 1942: 1) Apcerējumu par āriskās kultūras nozīmi Bīne noslēdz ar tolaik valdošajai varai, t. i., nacionālsociālisma ideoloģijai un kultūrpolitikai, piederīgu secinājumu, ka "vēl lielāku prieku latvju tauta var izjust šobrīd, kad āriskās tautas tīra savas zemes no svešiniekiem un viņu kultūras ietekmēm, ceļot atkal godā senāriešu pasaules izpratni, šī atdzimšana Eiropā ļaus arī mums pašiem vieglāk tikt valā no svešām mācībām, uzskatiem un tikumiem. Tā pavērs durvis mūsu sentēvu arāju kultūras dzīves ziņai un dzīvošanas jēgai." (Bīne 1942: 1)

Īpaši nozīmīgas bija publikācijas, kas saistītas ar latvju rakstu un ornamenta pētniecību. Tajās mākslinieks lasītāju iepazīstina ar pētīto tēmu, piedāvājot savu latviskā satura un ornamenta koncepciju. Bīnes pārliecība bija, ka ornamenta un rakstu zīmju galvenā ideja un vērtība ir to saturs. Vērtējot saturu augstāk par ārējo dekoratīvātāti, viņš vērsās gan pret ornamentu neprecīzu lietojumu, gan izmantošanu nevietā. Savā teorijā Bīne meklēja latviešu tradīciju un ornamentu saikni ar citu seno tautu paražām un zīmēm, tomēr darbos mākslinieks nebaidījās jaunākās tendences sasaistīt ar vēsturisko mantojumu².

Zināšanas folklorā un etnogrāfijā noderēja, raksturojot savu kolēģu mākslinieku veikumu un tulkojot to saturu. Tā, rakstot par Arvīda Brastiņa (1893–1984; tēlnieks, rakstnieks) veidoto kapa pieminekli Jānim Saukumam (1890–1936; gleznotājs, grafiķis), Bīne atzīmējis: "Arvīds Brastiņš notēlojis ne pašu Veļu māti, bet gan velainieti – Veļu mātes meitu [...]. Dzijās pārdomās par cilvēku likteņiem tā stāv pie senas kapu zīmes, bet sejā samanām vieglu smaidu, smaidu, kas mierina pakaļpalicējus un kas it kā apliecina, ka dzīvība un nāve dieva rokās ir līdzvērtīgas un nepieciešamas pasaules rituma uzturēšanai." (Bīne 1939: 51)

Bīne nereti izmantoja tobrīd netipisku un oriģinālu paņēmieni mākslas kritikā, mākslas darbu skaidrojot ar folkloras palīdzību. Tā piemēram, Anša Cīruļa (1883–1942; gleznotājs, grafiķis, lietišķās mākslas meistars) gleznas "Latvija" raksturojumā viņš citē divas tautasdziesmas (Bīne 1940: 87–88). Šādu paņēmieni, visticamāk, Bīne

2 Analizējot Bīnes sniegumu sabiedrisko interjeru un dzīvokļu iekārtu dizainā, "Latvijas mākslas vēstures (1915–1940)" 5. sējumā Rūta Rinka rakstījusi: "Vienkāršo formu ģeometrija iezīmē Bīnes nolūku nacionālās noskaņas tuvināt modes tendencēm. Bīnes mēbeles ir gan visnotaļ tautiskas, tomēr tālaika starptautiskās aktualitātes saskatāmas atsevišķu daļu uzsvērtajā šķautņainībā."

pārņēma no citu publikāciju veidošanas pieredzes, jo viņš itin bieži izmantoja dainas vai to citākus, skaidrojot un pamatojot savu viedokli. Piemēram, publikāciju par zirgu loku rotājumiem papildina gan zīmējumi, gan rakstu zīmju salīdzinājums ar loku formu un nozīmes meklējumi dainu piemēros (Bīne 1935: 253). Rakstot par to, kādai jābūt latviskai dzīvokļa iekārtai, ieteikumus Bīne pamatoja ar attiecīgi piemeklētām dainu rindām. Piemēram, par svečturu izskatu un rotājumu nozīmi Bīne minējis, ka "attiecībā uz pašām svecēm vēl gribētos pasvītrot, ka godiem pēc iespējas būtu ņemamas vasku sveces, kas ar savu zeltaino krāsu un smaršu uzbur atmiņā saules mirdzumu un siltumu.

Godā sēd man' māsiņa,
Godā deg uguntiņš.
Bitīt'nes vaska sveces,
Zeltā grieztu lukturiņ!" (Bīne 1935: 125–131)

Mēnešrakstā "Sējējs" turpinājumos bija lasāms apcerējums, kurā mākslinieks meklēja pierādījumus senās latviešu kultūras saiknēm ar indiešiem, grieķiem, kā arī līdzību ar lietuviešu tautas zīmēm. Viņš analizējis latvju rakstu kompozīcijas, to saturu un nozīmi, izvirzot idejas par galvenajiem simboliem senajos, no vēstures mantotajos rakstos. Rakstu zīmes Bīne skaidrojis, izmantojot tautasdziesmu tekstus, senus rakstu paraugus un vēsturnieku pētījumus: "Daiņu teksti un salīdzinošā ornamentika noskaidrojusi, ka visām mūsu rakstu zīmēm senāk bijusi simboliska nozīme, kas vedama sakarā ar dzejiskiem iemiesojumiem. Tur redzama vieta ierādīta Dieva (debess), Laimas un Māras (ūdens un zemes) zīmēm, bet jo prāvāka – Dieva dēliem – debesu gaismas parādībām un laika metiem: Saulei, Mēnesim, Pērkonim, zvaigznēm, Ūsiņam, Jānim, Jumim u. c." (Bīne 1936: 40) Runājot par ornamentu kompozīcijām, Bīne norādījis: "Visi šie dažādie mūsu rakstu elementi palikuši savos veidos stingri ģeometriski." Bet nepareizi būtu uzskatīt, ka senie raksti ir stūraini, lauhti. Viņš arī pamatoti minējis, ka tie var būt gan stūraini "audumos, pinumos vai koka izstrādājumos", gan arī apaļi – "māla, metāla un ādas darbos". Mākslinieks uzsvēris: "No svara nav stūrainība, bet gan rakstu elementu raksturs un viņu saturs." (Bīne 1936: 40) Pētījumam mākslinieks ir pievienojis zīmējumus, kuros attēlotas dažādas senlatviešu zīmes un to radnieciskās zīmes citu tautu kultūrās, tā pierādot mūsu tautas rakstu saistību ar citu tautu vēsturiskajām zīmēm un to kopējo attīstību. Bīne arī skaidrojis katras zīmes saturu un stilistisko nozīmi, aicinot latvju rakstu zīmes pareizi tulkot un izmantot. Asi viņš vērsas pret jaunu simbolu un rotājumu ieviesējiem: "Bet ir arī ļaudis, kas šī bagātā un dziļi saturīgā raksta vietā ieteic dažādus papagaiļus, Havajas puķes un neaizmirstulītes." (Bīne 1936: 42) Publikācijai gan bija pievienota redakcijas piebilde, ka "Jēkabs Bīne aizskāris ārkārtēji interesantu jautājumu, bet tāds šimbrīžam vispār var būt tikai problēmas uzstādījums. Šajā rakstā Jēkabs Bīne nepierāda, bet deklarē." (Bīne 1936: 36)

Līdzīgu izvērstu rakstu par latviešu ornamentu Bīne publicēja izdevuma "Labietis" trīs 1936. gada numuros. Tajā tekstu papildināja plašs ornamentu zīmējumu klāsts, kā arī salīdzinājumam – citu tautu ornamentu. Pētījumā autors sniedzis ieteikumus, kur katra no zīmēm būtu jālieto ikdienā un kā tās pareizi attēlojamas. Ar Dieva zīmi viņš aicināja rotāt priekšmetus, kas saistīti ar ideju pasauli un kas atgādina Dieva gaismotos ceļus, Māras zīme varētu greznot priekšmetus, kam visvairāk vajadzīgi devīgās Māras labumi un svētība, Laimas skujiņa iesakāma visur, kur vēlamies piesaukt palīgā zeltaino Laimu – Dieva meitu, bet krusta lietošanā jāprobežojas ar kulta priekšmetiem (Bīne 1936: 384). Nākamajos "Labieša" numuros bija rakstīts par dabas parādību (saules, mēness, pērkona, zvaigžņu) un gadskārtu (Jāņu, Jumja, Ūsiņa, Mārtiņa) zīmju veidiem un to lietošanu.

Latviešu senās rotaslietas un to attīstību 20. gadsimta pirmajā trešdaļā Bīne apcerējis pētījumā "Latviskās rotas lietas", kur atzinīgi vērtējis rotu māksliniekus sudrabkaļus Jāni Bētiņu, Stefanu Bercu, Arnoldu Naiku, Džemu Bodnieku un dzintara apstrādes meistarus Rubeni un Vītoliņu. Īpaši viņš uzteicis mākslinieku rotu zīmējumus un rakstus, kuru pamatā ir Dieva zīmes, saulītes raksts un citi senie ornamentu (Bīne 1944: 72–73).

Latvijas Valsts arhīvā glabājas liela daļa Jēkaba Bīnes pierakstu burtnīcu, apliecinot mākslinieka nopietno pieeju pētījuma gaitā, kas bija diezgan konsekventa un ko viņš pats bija izveidojis un stingri ievēroja. Vispirms tika izvirzīta pētāmā problēma, pēc tam tika mēģināts rast atbildes, visbiežāk izmantojot dainas un minot to piemērus, noslēgumā sekoja secinājumi. Piemēram, burtnīcas "Jāņa sieva" sākumā ir minēts pētījuma mērķis – "Kas mums bija Jāņa sieva?". Par vienīgo drošo avotu, kam var uzticēties senatnes pētniecībā, Bīne atzina dainas, tomēr viņš arī norādījis, ka "mūsu daiņu materiāli, kas vienīgie var noderēt šī jautājuma pētīšanā, ir sacerēti un uzrakstīti dažādos laikos, pie kam vecākās dainas ir stipri pārgrozītas, pieskaņojot tās jaunākajiem laikiem". Pamatojoties uz dainu tekstiem, Bīne konstatējis, ka Jānis dainās tiek saukts par Dieva dēlu, tādēļ arī viņa sieva varētu būt pārdabiska būtne. Pētījuma turpinājumā mākslinieks izvirzījis jautājumu, vai Jāņa sieva netiek jaukta ar Jāņa māti. Interesants ir turpinājumā veiktais Jāņa salīdzinājums ar grieķu, romiešu un indiešu mitoloģiju, kā arī secinājums, ka Jāņa sieva bieži atklājas kā Saules meita, bet cita laika dainās ir minēta Māra. Salīdzinot dažādu laiku un novadu dainas, Bīne atradis ziņas gan par Jāņa meitas un Jāņa sievas izskatu, gan nodarbošanos un pienākumiem.

Viena no plašākajām ir Māras zīmes pētniecības pierakstu burtnīca, kurā mākslinieks pievērsies rakstu zīmes "Māras vilnītis" skaidrošanai. Kā liecina šie pieraksti, viņaprāt, Māras līkloce ir saistāms ar senajiem indiešu, grieķu, senprūšu, somugru ornamentiem. Šos atzinumus Bīne publicēja 1937. gada žurnāla "Vadītājs" rakstā "Ar kādiem rakstiem rotāsim?" Bet nepublicēts bija palicis pētījuma turpinājums,

kurš tapa jau padomju gados un kurā bija izvirzīts jautājums par Māras līkloča interpretāciju padomju ornamentā. Kā piemēru Bīne bija minējis Latvijas PSR karogu vienotā zīmējumā, ar komentāru norādot viļņveida līnijas klātesamību dažādu sabiedrisko iekārtu (kopienu, vergturu, feodālisma, kapitālisma un sociālisma) ornamentos un simbolos. Latvijas PSR karogā viļņveida līnijas viņš saistījis ar līkloci kā tā stilizētu pārneseņu sociālisma simbolikā.

Starpkaru perioda publikācijā “Ar kādiem rakstiem rotāsim?” (līdztekus citējot tautas vadoņa vārdus [pēc 1934. gada 15. maija veiktā valsts apvērsuma, autoritārā režīma laikā, tā tika dēvēts Ministru prezidents Kārlis Ulmanis – autore piezīme]: “Tautiskais un latviskais visās vietās uzvarēs. Visās, visās! Tas piepildīsies un būs mums par svētību visai tautai, visai valstij!”) (Bīne 1937: 98) Bīne iedalījis ornamenta rakstus četrās daļās: “1) Grieķu, romiešu, itāļu un franču ornamenti. 2) Vācu *jugend* stila ornamenti. 3) Nejausību ornamenti. 4) Latvju simbolistiskais ornamenti.” Pirmie divi autora minētie iedalījumi veidojušies vēsturiski, trešais attiecināms uz laiku, kad aktuālas kļuva klasiskā modernisma izpausmes mākslā. Bīne paskaidrojis, ka šī ornamenta radītāji nebija rēķinājušies “ne ar kādu saturu vai veida tradīciju, bet radīja savus rakstus no nejausīgi iegūtu krāsu plankumu simetrijas vai līniju ritma” (Bīne 1937: 98). Nosaucot rakstus par bezjēdzīgi rotājošiem, to netiešajā ienākšanā Latvijas lietišķajā mākslā viņš vainoja vācu mākslas modes. Par vērtīgāko mākslinieks atzinis ceturto iedalījuma grupu – latvju simbolisko ornamentu, kurā ir gan saturs, gan cieša katras zīmes saistība ar rotājamā priekšmeta ideju (Bīne 1937: 98).

Bīnes ornamenta interpretācijas kritika 1953. gada polemikā

Padomju gados Jēkabs Bīne centās dzīvot klusāk, netika publicēti viņa raksti, pavisam retas bija lekcijas. Pirmos piecus gadus pēc padomju varas nostiprināšanās Latvijas teritorijā Bīne pavadīja Kuldīgā. Viņš centās godprātīgi, bet nemanāmi pildīt savus tiešos pienākumus skolā, paklusām turpinot pētījumus un stāstot par latviešu vēsturi, ornamentu, senatni un tās nozīmi. 1950. gadā, kad atklātībā nāca mākslinieka darbošanās dievturu organizācijā neatkarīgās Latvijas laikā, viņam no Kuldīgas daļamatniecības skolas bija jāaiziet.

1951. gadā atgriezies Rīgā, mākslinieks centās dzīvot mierīgi un noslēgti, veltīja sevi darbam vitrāžu mākslā un vakaros turpināja seno ornamentu pētījumus. Rīgā mākslinieks vispirms centās sazināties ar draugiem un paziņām, kas viņam jau agrāk bija ieteikuši atgriezties un arī piedāvājuši darbu.

Dzīvojot mazpilsētā, rīkojumi, norises un izpratne par valstī notiekošo atbalsojās lēnāk, mierīgāk un klusāk. Tīk mēr Rīgas vidi spilgti raksturoja jau pirms gada,

1950. gada augustā, publicētie Latvijas K(b)P (Komunistiskās partijas) Centrālās komitejas sekretāra propagandas un aģitācijas jautājumos Arvīda Pelšes (1899–1983) izvirzītie galvenie uzdevumi, kuriem nu bija jākalpo par vadmotīviem jebkurā darbībā un mērķu sasniegšanā Latvijas PSR. Atzīmējot jau paveikto – to, ka, nostiprinot kolhozus, ir dots “iznīcinošs trieciens budžiem”, “sperti soļi”, lai sagrautu “ekspluatatoru šķiru” kundzības ekonomiskos pamatus –, tika atgādināts, ka viss vēl nav izdarīts. Pelše uzsvēra, ka “cīņa pret novirzienu uz nacionālismu, sevišķi pret novirzienu uz vietējo nacionālismu, ir ļoti aktuāla Padomju Latvijā” un ka par šo bīstamo parādību jau Josifs Staļins (īstajā vārdā: Josifs Džugašvili (1878–1953); PSKP CK ģenerālsēdētājs) izteicies 1930. gadā 16. Padomju Savienības komunistiskās partijas (PSKP) kongresā: “Būtībā novirziens uz vietējo nacionālismu – teica biedrs Staļins – ir cenšanās nošķirties un noslēgties savas nacionālās čaulas ietvaros, cenšanās notuēt šķiru pretrunas savas nācijas iekšienē, cenšanās aizstāvēties pret lielkrievu šovinismu, aizejot prom no sociālisma celtniecības kopīgās straumes, cenšanās neredzēt to, kas tuvina un vieno PSRS nāciju darbaļaužu masas, un redzēt tikai to, kas var attālināt citu no citas.” (Pelše 1952: 5–6) Apzinoties kultūras un mākslas ietekmi uz cilvēku uzskatiem, mākslinieku daiļrades un ar to saistītie ideoloģijas jautājumi tika vērtēti dažādos varas līmeņos. 1952. gadā LK(b)P 12. kongresā Centrālās komitejas pirmais sekretārs Jānis Kalnbērziņš (1893–1986) Latvijas K(b)P Centrālās komitejas ziņojumā izteicās: “.. Jāattīsta viņu [daiļrades darbinieku] vidū principiāla boļševistiska kritika un paškritika, jāpastiprina cīņa pret buržuāziskā nacionālisma izpausmēm, pret atsevišķu daiļrades darbinieku zemošanos buržuāzisko Rietumu trūdošās kultūras priekšā. (..) Nedrīkst aizmirst, ka latviešu tautas niknākie ienaidnieki – buržuāziskie nacionālisti nav vēl nolikuši savus ieročus un turpina savu nekrietno darbu kā Tēvijas nodevēji un amerikāņu-angļu imperiālistu aģenti. Mums visnotaļ jāsaasina politiskā modrība, nesaudzīgi jāatmasko un jāizskauž buržuāziskie nacionālisti, lai kur viņi būtu noslēpušies.” (Kalnbērziņš 1952: 14)

1952. gada 29. decembrī Jēkabs Bīne uzstājās Mākslas darbinieku namā. Tur nolasītā lekcija par ornamentu negaidīti izsauca neizpratni un radīja sarežģījumus. Iedzīļinoties šajā referātā, jāsecina, ka Bīne uzstājoties balstījies uz pētījumiem par ornamenta vecumu un izcelšanos: “Katram laikmetam tādā kārtā ir zināms iemīļots izteiksmes ornamentu elementu fonds. Ornamenta stils absolūti nekad nevar pārdēstīties no viena laikmeta otrā, jo tas ir laikmeta spogulis, kas reaģē uz visām pārmaiņām pasaules izjūtā. Vai mūsu raksti, mūsu ornamentu ir mums vien piederīgi? Vai tie ir 100 % īpatnēji latviski?” (Bīne 1952: 3) Minot konkrētus piemērus, viņš pamatojis, kāpēc dažādām tautām ir līdzīgi raksti un kādi ir atsevišķu ornamentu vienojošie pamatelementi. Interesanti ir Bīnes pētījumi, kā sveši rotājoši elementi ieplūst “rotājuma pamatfondā” un “pārsakņojas idejiskā ziņā” (Bīne 1952: 9). Pēc mākslinieka

uzskatiem, ornamenta un rakstu zīmju būtiskākā jēga un nozīme atklājas to saturā, ritmā un pareizā lietojumā. Runājot par ornamentu stilizāciju un modernizēšanu, viņš minējis, ka materiāls un tehnika jaunajā laikā ievieš savus nosacījumus ornamenta lietošanā un atveidē. Tomēr arī modernajā ornamentā pareiza izvēle un prasme lietot tradicionālos motīvus un formas ļauj seniem motīviem atdzimt jaunās kompozīcijās un ieskanēties pilnā spēkā. Formas stilizācijas sakarā referātā atzīmēts, ka mūsu mākslā valda "sociālistiskā reālisma" stils un ka, balstoties uz šo reālismu, tad mēģināts veidot rotājumus līdzīgā garā (Bīne 1952: 9). Bīne aicināja saprast, ka nevar mehāniski pārcelt atziņas no vienas mākslas citā. Cenšoties pateikt, ka ornamentā nozīmīgākais ir tā vēstījums, dziļākā nozīme un saturs, viņš vērsās pret ornamenta izmantošanu rotājošā nozīmē, norādot, ka ornamentā reālismu nedrīkst pārspīlēt, jo pretējā gadījumā mēs iestiegam seklā naturālismā, kas raksturīgs modernisma (jūgendstila) "pagrimušai" ornamentikai. Viņaprāt, atsaukšanās uz Ķīnas vai Japānas reālistisko ornamentiku šajā gadījumā neder, jo tas nav parasts reālisms, bet simboliskais reālisms. Aiz katra tēlojamā dzīvnieka, putna vai zieda stāv vesela simbolu pasaule. Lai atbilstu konkrētā laika politiski pareiziem priekšstatiem par ornamentu, Bīne minējis arī padomju laika ornamentikas sasniegumus, atzīmējot, ka "šis tas ir paveikts šajā laukā, piemēram: a) Miera baloži, b) Sirpis ar āmuru, c) Zvaigznīte 5-stūrainā, d) Zobrats ar lobāmo nazi, e) Zobrats ar vārpu, f) Bites ar šūnām, kas manāmi papildina mūsu ornamenta krājumu" (Bīne 1952: 10).

Šī uzstāšanās sacēla plašu rezonansi presē un mākslas funkcionāru aprindās. Referāta saturs uzskatāmi parāda Jēkaba Bīnes centienus atrast kompromisu starp savu pārliecību, interesēm un laikmeta prasībām, tā uzspiestās domāšanas nosacījumiem. Bīne centās savas domas slēpt, starp rindām un vārdiem tās bija izlasāmas un saprotamas, var tikai minēt to, kādas emocijas un pārdzīvojumus nācās apslāpēt un cik lielā mērā savā darbībā viņš nonāca pretrunā ar sirdsapziņu. To, ka, runājot par ornamentu, Bīne padomju varas laikā joprojām savus uzskatus nebija mainījis, apstiprina viņa vārdi 1936. gadā: "Bieži vien dzirdami spriedumi, kas mūsu rakstus pazemo līdz parastam jaunlaiku ornamentam, kāda stila piedevai .." (Bīne 1936: 37)

Jēkabs Bīne atmiņās par tālaika notikumiem rakstīja: "3. janvārī. – Zīmēju elciņu [stilizēti senprūšu, sengrieķu un somurgu ornamentu – autores piezīme]. Biju uz vēlēšanu komisijas locekļa ievēlēšanas sapulci Savienībā. Lūkums [Herberts Lūkums; 1902–1980; gleznotājs, Mākslas lietu pārvaldes priekšnieks; LPSR mākslinieku savienības organizācijas komitejas priekšsēdētājs] mani iesauca un pastāstīja – ka kāds atkal sūdzējies par manu "ornamenta" lekciju." (Bīne 1895–1955: 32) Bīne iepazīstināja ar savas lekcijas saturu Mākslinieku savienības atbildīgo sekretāru Herbertu Lūkumu, kurš apsoltīja sasaukt īpašu sēdi kopā ar sūdzētājiem, lai apspriestu radušos

situāciju. Lai novērstu domas un satraukumu, Bīne šajā visnotaļ saspringtajā laikā katru dienu turpināja pētīt un zīmēt elciņu un Indijas dieviešu tēlus. 1953. gada 13. janvārī laikrakstā "Cīņa" tika iespiesta Latvijas PSR Valsts latviešu un krievu mākslas muzeja (tagad LNMM) direktora vietnieka un Latvijas PSR Valsts mākslas akadēmijas (tagad LMA) Vēstures un teorijas katedras vecākā pasniedzēja Miķeļa Ivanova (1927–1991) kritika "Nezinātniski kaitīga publiska lekcija", bet 25. janvārī toreizējais LMA Keramikas un lietišķi dekoratīvās nozares vadītājs Georgs Kruglovs laikrakstā "Literatūra un Māksla" publicēja rakstu "Nepieļaut izkropļojumus ideoloģijas jautājumos". Abos rakstos bija negatīvas, pret Bīnes pētījumiem vērstas, iznīcinošas atsauksmes. Ivanovs publikācijā minēja, ka Jēkabs Bīne, referātā atbildot uz jautājumiem, kas ir saistīti ar ornamentu un tā attīstību, izsacījis padomju zinātnei svešus, nepieņemamus uzskatus. Pēc Ivanova domām, būtiskākā Bīnes pieļautā kļūda bija tā, ka viņš savā pētījumā nezinātniski definējis ornamenta būtību – nebija atzinis, ka ornaments atspoguļo dzīves īstenību un ir ideoloģisks veidojums, vēsturiska kategorija, kurā atspoguļojas tautas pasaules uzskats zināmā vēstures posmā, un ka tā attīstība ir jāsaista ar sociāli ekonomisko attīstību. Kritikas noslēgumā Ivanovs, pieminot Bīnes nodarbošanos neatkarīgās Latvijas laikā, rakstīja: "Neapmierināja referenta kritikas daļa. J. Bīne dažos asos teikumos nosodīja formālistu mēģinājumus 1920. gados ievazāt padomju ornamentikā prettautiskus elementus. Bet ne pušplēstu vārdiņu viņš nekritizēja Latvijas buržuāziskos arhireakcionāros ideologus lietišķajā mākslā E. Brastiņu, A. Cīruli u. c. un viņu šovinistiskās teorijas. Referentam derēja izmantot arī paškritikas aso ieroci un atzīt savas kļūdas, jo buržuāziskajā Latvijā J. Bīne bija viens no šovinistiskā virziena vadoņiem lietišķajā mākslā." (Ivanovs 1953: 2) Pēc iepazīšanās ar kritiku Bīne dienasgrāmatā rakstīja: "Šodien bija "stipra" diena. Visupirms raksts "Cīņā" no Ivanova par manu kaitīgo ornamenta lekciju." Spriežot par negatīvo recenziju, pēc mākslinieka domām, viņa lasījuma saturs bijis stipri sagrozīts, dzirdēts tas, ko gribējuši dzirdēt, nevis tas, ko viņš teicis. Bīnes secinājums ir tiešs: "Tikai pats sākums ir pareizs – tas ir, kad es vispār par šo tematu lasījis – 29. XII. Ko darīsi! Rakstu paskaidrojumus." (Bīne 1895–1955: 32)

Drīz Jēkabs Bīne saņēma paziņojumu, ka Mākslinieku savienības valdes sēde par "Ornamenta" lekciju notiks 28. janvārī plkst. 17.00, bet pirms tam kādu vakaru viņam jāierodas uz pārrunām. Šajās dienās (25. janvārī) parādījās arī otra negatīvā recenzija – Kruglova raksts "Literatūrā un Mākslā". Arī viņš asi kritizēja gan mākslinieka Ernesta Veilanda referātu "Latviešu tautas lietišķās mākslas vēsture", kas tika nolasīts kombinātā "Māksla" 1952. gada 26. novembrī, gan Bīnes lekciju "Ornaments" 29. decembrī. Kruglovs centās apgāzt visus Bīnes nosauktos ornamenta vēsturiskos attīstības un izmantošanas principus, apgalvojot, ka arī Bīnes minētie citāti ir nepareizi lietoti un interpretēti. Nobeigumā Kruglovs par abiem māksliniekiem

secināja: "E. Veilanda referāts un J. Bīnes lekcija liecina, ka abi mākslinieki nav pietiekami iepazinušies ar marksistiski-ļeņiniskās estētikas jautājumiem un pavisam vāji apguvuši tās atziņas. No otras puses, šie gadījumi liecina, ka abu publisko sarīkojumu organizētāji rīkojušies pilnīgi bez jebkādas atbildības sajūtas, nevīžodami iepazīties pat ar referāta resp. lekcijas tēzēm. Rezultātā dota tribīne apolitiskuma un buržuāziskā nacionālisma sludināšanai, kas pelna visstingrāko nosodījumu." (Kruglovs 1953: 5) Galvenie pārmetumi par Bīnes lekciju tika izteikti, akcentējot, ka "J. Bīne nonāk pie maldīgas, aplamas teorijas, ka ornamenti esot līdzīgs valodai. Līdz ar to viņš definē ornamentu kā patstāvīgu kategoriju, kas neesot saistīta ar ideoloģisko virsbūvi." Raksta autors vēl turpināja kritizēt: "Ornamenta atraušana no pārējiem mākslas veidiem paver iespējas svešas, buržuāziskas ideoloģijas un formālisma ievazāšanai." Par pareizāku pieeju ornamenta skaidrošanā Kruglovs piedāvāja: "Kā zināms, visu padomju mākslas veidu, tajā skaitā arī ornamenta mākslas, kopīgā daļrades metode ir sociālistiskais reālisms." (Kruglovs 1953: 5) Turpretī Bīne lekcijā bija norādījis, ka ornamentam nav jābūt tēlojošam, ka tam nevajag saskarties ar tagadējā laikmeta īstenību.

Izlasot Kruglova recenziju, Bīne savā dienasgrāmatā izteicis sašutumu par notiekošo kopumā: "Kādēļ Kruglovs tā steidzas? Nevar sagaidīt valdes sēdi 28.!! Tagad nu var visi savu žulti uz mani izgāzt. Bet par ko īsteni? Vai par to, ka es pašreizīgi strādāju? Vai par to, ko es esmu veicis?" (Bīne 1895–1955: 32) Pēc pāris dienām paredzētā valdes sēde tomēr nenotika, nebija arī nekādu tuvāku ziņu. Kāds informēja, ka draudot izslēgšana no Mākslinieku savienības vai pārceļšana kandidātos. Bīne, ļoti satraucies, uzmeklēja savu bijušo draugu no Harkivas (bij. Harkovas) laikiem – Ernestu Āboliņu (1895–1978), kurš tobrīd bija partijas sekretārs un apakšpulkvedis LPSR Valsts drošības komitejā (saīsin. VDK; līdz 1954. gadam LPSR Valsts drošības ministrija). Bīnes un Āboliņa jaunības draudzene Paulīne Fiša-Šolčinska vēstulē rakstījusi: "Ernests Āboliņš esot [bijis] liels vīrs Iekšlietu ministrijā (čeka)." (Fiša-Šolčinska 1985) Tomēr uzskatu dažādība un iespējamās nesaskaņas acīmredzot nebija par šķērslī, lai jaunības draugs Bīnem atkal palīdzētu. To apliecina 30. janvāra ieraksts mākslinieka dienasgrāmatā: "Biju pie Ernesta ar referātu un iebildumiem pret kritiku. Viņš lika uzrakstīt principiālu paskaidrojumu un savu nostāju. Atzina kritikas nepamatotību." (Bīne 1895–1955: 32)³

Pēc šīs tikšanās palēnām viss noklusa, valdes sēde nenotika. Jēkabs Bīne smagi saslima, gandrīz mēnesi slimoja un neizgāja no mājas, vēlāk uzzināja, ka LPSR Mākslinieku savienības sēdēs viņa un Ernesta Veilanda jautājums skatīts "aizmuguriski",

3 Latvijas PSR Mākslinieku savienības organizatorisko struktūru un idejisko pārvadību padziļināti ir pētījusi Ilze Konstante apjomīgajā petījumā "Stalīna garā ēna Latvijas tēlotājā mākslā 1940–1956" (Neputns, 2017), atklājot gan sistēmas uzstādījumus, gan represijas, kādas varēja sagaidīt mākslniekus, kuri nepakļāvās politiskās ideoloģijas diktētajiem uzstādījumiem.

tomēr nekādu represiju nebija. Tajā pašā laikā ir zināms, ka vairāk nekā trīs stundas garajā Latvijas PSR Mākslinieku savienības Lietišķās mākslas sekcijas sanāksmē 1953. gada 17. februārī darba kārtībā kā ceturtais apspriežamais jautājums bija iekļauts "Jautājums par b. Veilanda referātu kombinātā "Māksla" par latviešu tautas lietišķās mākslas vēsturi un b. J. Bīnes lekciju Mākslas darbinieku namā "par ornamentu". Nopelniem bagātā mākslas darbinieka G. Kruglova ievads." (Latvijas Mākslinieku savienība: 3–4) Kā norādīts protokolā, sanāksmes laikā par abām notikušajām lekcijām izteicās sekcijas priekšsēdētājs b. Džems Bodnieks, kurš aicinājis b. G. Kruglovu informēt klātesošos par ornamenta būtību un nozīmi. Protokolā teikts: "Referents izsaka savus uzskatus par ornamentu un viņa raksturīgākajām īpašībām, pasvītrotot padomju emblēmu pielietošanu un to pareizu izveidošanu. Ornamentis ir specifisks veids, kuram dekoratīvas īpašības, kura saturs pakļauts dekoratīviem mērķiem, atspoguļojot konkrētus priekšmetus vai īstenības parādības un izsakot noteiktas domas un jūtas, kas palīdz uztvert emocionālo saturu un izteiksmību. (..) Visu to mērķtiecīgi pielietojot, ornamentam jāizsaka jaunas domas un jūtas, kas atbilstu padomju cilvēka estētiskajām prasībām un sociālistiskās sadzīves formām." (Latvijas Mākslinieku savienība: 3–4) Pēc Georga Kruglova uzstāšanās izteicās biedri Erna Rubene, J. Ozoliņš, Džems Bodnieks un J. Bērtulsons. Sēdes dalībnieki tika iepazīstināti ar biedru Miķeļa Ivanova un Georga Kruglova recenzijām laikrakstos "Cīņa" un "Literatūra un Māksla". Secinājums bija, ka abi Mākslinieku savienības biedri Bīne un Veilands ir pieļāvuši izkropļojumus ideoloģijas jautājumos. Noslēgumā Lietišķās mākslas sekcijas dalībnieki vienprātīgi atzina biedru Veilanda un Bīnes apolitisko publisko uzstāšanos par nosodāmu, konstatējot, ka abi mākslinieki nav pietiekami iepazinušies ar marksistiski-ļeņiniskās estētikas jautājumiem, nav izmantojuši savās konsultācijās Nopelniem bagātā mākslas darbinieka Georga Kruglova, Artura Lapiņa (1911–1983; scenogrāfs, gleznotājs, mākslas kritiķis) un citu biedru padomu. Sanāksmes protokola noslēguma lēmums skanēja: "Sekcija vienprātīgi atzīst laikrakstos publicētos rakstus par pareiziem un lūdz Latvijas Padomju mākslinieku savienības valdi pieņemt savu lēmumu par b. E. Veilanda un J. Bīnes lekcijām." (Latvijas Mākslinieku savienība: 3–4)

Šajā laikā Ernests Veilands (1855–1963; mākslinieks) bija LPSR Mākslinieku savienības valdes loceklis, kam vajadzēja atbildēt par darbu ar pašdarbniekiem māksliniekiem. 1953. gada 5. martā notika Mākslinieku savienības valdes sēde, kurā uzstājās gan savienības priekšsēdētājs Oto Skulme (1889–1967; mākslinieks, Rīgas mākslinieku grupas biedrs), gan Georgs Kruglovs (1905–1984; keramiķis, Latvijas Mākslas akadēmijas profesors) un Jānis Sudmalis (1887–1984; mākslinieks, Liepājas muzeja veidotājs). Kā tolaik bija pieņemts, gandrīz visas runas tika protokolētas krievu valodā, vienīgais izņēmums bija Sudmaļa uzstāšanās. Referenti izteicās par slikto politnodarbību un Marksisma-ļeņinisma vakara universitātes apmeklējumu. Oto Skulme

runā norādīja uz Ernesta Veilanda uzstāšanos, kuru kultūras darbinieku sapulcē esot pieminējis arī Arvīds Pelše. Skulme tāpat atzīmēja, ka nesaprotot, kā Veilands, kurš tobrīd mācījās Marksisma-ļeņinisma universitātes 2. kursā, varējis pieļaut tādu kļūdu. Pēc viņa domām, šādu situāciju var izskaidrot tikai ar to, ka Veilands mācās un nodod studiju ieskaites formāli (Latvijas Mākslinieku savienība: 40–41).

Turpretim Kruglovs šajā sanāksmē vairāk pievērsās Bīnes referātam, uzsverot, ka vispirms ir jārunā par to, ka lietišķās mākslas teorētisko jautājumu skaidrošanas atpalcībā zināma loma ir jāuzņemas arī Latvijas Mākslas akadēmijai, jo viņa kļūdaino uzstāšanos var skaidrot tikai ar nepilnīgām zināšanām par ornamenta stila jautājumiem un kompozīcijas nozīmi. Bīne, paņemot formāli atšķirīgo pazīmju skaidrojumu tikai no enciklopēdiskās vārdnīcas, sniedzis klausītājiem aplamu teoriju par to, ka ornamenti, līdzīgi kā valoda, nepieder ideoloģiskai virsbūvei, un tāpēc tā attīstību maz ietekmē sociālā vide. Bet sociālistiskā reālisma radošā metode ornamenta veidošanā, pēc Bīnes domām, vispār nav izmantojama. Ņemot vērā šos kļūdainos faktus, kurus lekcijā pieļāvis Bīne, Kruglovs aicināja īpašu uzmanību pievērst rakstiem, kuros tiktu skaidrota ornamenta patiesā būtība un nozīme. Ornamenta lekcijas skandālam un tam sekojošām publikācijām presē uzstāšanos veltīja arī Sudmalis. Viņš piezīmēja, ka Liepājas mākslinieki ar Mākslas skolas palīdzību noorganizējuši lekcijas, kurās apsprieduši Kruglova rakstu, kas tapis pēc Bīnes lekcijas. Sudmaļa secinājums bija, ka vairāk ir jādomā, kā māksliniekiem skaidrot ornamenta būtību, un par to atbildīga ir tieši Lietišķās mākslas sekcija. Atskaiti par paveikto sniedza arī Meijers Furmans (1921–1973; Kuldīgas Daiļamatniecības skolas direktors): “Kas attiecas uz ornamentiku, mēs esam gājuši šādu ceļu: ievērojot tradicionālos latviešu ornamentus, mēs kompozīcijas papildinājām ar stilizētā veidā pārstrādātiem traktoriem, kombainiem, augstsprieguma līnijas stabiem, miera baložiem, kviešu vārpām, komjauniešu emblēmām un citiem mūsu lielā laikmeta atribūtiem.” (Latvijas PSR Ministru padomes Mākslas lietu pārvalde: 50)

1953. gada 5. martā Bīnes dienasgrāmatā ir divi ieraksti: “Mira b. Staļins. Šodien man pavēlēja braukt uz Maskavu ar rītvakara vilcienu.” (Bīne 1895–1955: 32) Minētais notikums apliecina padomju laika nesaudzējošo attieksmi pret brīvu personisko domu paušanu. Tomēr kārtējo reizi bija jāuzklausā savu domu un uzskatu nepareizības un nederīguma apliecinājumi. 1953. gadā ārzemēs iznākošajā avīzē “Latvju Ziņas”, aprakstot minēto skandālu, teikts: “Tā latviskā ornamenta pētītāja un pazinēja J. Bīnes grēku saraksts ir pārpilns, un no Sibīrijas viņu var glābt vienīgi viņa amata meistarība – J. Bīne ir viens no tiem, kas darina vitrāžas Maskavas metro stacijām, kurām jāpauž “Staļina laikmeta varenība.” (Bīne 1953: 7)

Mākslinieka sabiedrisko aktivitāšu dēļ cieta arī abas Jēkaba Bīnes dzīvesbiedres. Atmiņās par piedzīvoto dalījies Valda Miesiņa (dzim. Vidiņa; 1897–1984): “Komunistiem

ienākot, tie lauza kopā visu NMV [Neatkarīgo Mākslinieku Vienība – autores piezīme] iekārtu, ģīmetnes, gleznas, tēlus un meta mēslu kastē. A. Bīne [Antonija Karlīna Bīne, dzim. Freimane; 1898–1970; Jēkaba Bīnes sieva – autores piezīme] pa pakrēsli vilkusi ārā un glābusi, ko varējusi. Par to tā arī cietusi no komunistiem, jo ilgu laiku nav dots darbs, dzīvojusi ļoti grūtos apstākļos.” (Miesiņa 1971: 32) Arī Jēkaba Bīnes otrā sieva Anna Bīne (dzim. Puriņa; 1905–1982) vairākkārt tikusi atlaista no darba par vīra grēkiem. Pēc mākslinieka nāves ilgi bija spiesta meklēt darbu un pamest savas mājas Kuldīgā, lai dotos strādāt uz otru Latvijas pusi – Vecbebru Profesionāli tehnisko vidusskolu, kur vairāk nekā 25 mūža gadus strādāja par mājturības skolotāju.

Arī pret Bīnes agrākajiem mākslas darbiem padomju varas attieksme bija visnotaļ negatīva. Viņa vārds atrodams starp tiem māksliniekiem, kuru darbus ievietoja speckrātuvēs. Mākslas vēsturnieks Zigurds Konstants (1932), balstoties uz arhīvos pieejamiem dokumentiem, aprakstījis Rīgas mākslas muzeju darbību okupācijas gados un pētījumā min: “Lūk, rinda to mākslinieku, kuru darbi “atbilda” speckrātuves prasībām: V. Tone, N. Strunke, R. Suta, S. Vidbergs, R. Pelše, J. Jaunsudrabiņš, J. Cielavs, A. Annuss, I. Zeberiņš, A. Štrāls, J. Bīne, K. Baltgailis, J. Valters, A. Beļcova un daudzi citi.” (Konstants 2000: 159) Speckrātuvju, jeb biežāk sauktu specfonde, ierīkošana muzejos bija raksturīga pēckara gados. Tika izdotas īpašas instrukcijas, kuras noteica, kādi mākslas darbi šajos specfondos glabājami. LPSR Ministru padomes (MP) Mākslas lietu pārvaldes 1953. gada 2. martā apstiprinātā sevišķā instrukcijā par speckrātuvi teikts, ka visi mākslas eksponāti, kas kaitīgi ar savu idejisko ievirzi, formālistisko izpildījumu, kā arī mākslinieku emigrantu darbi ir jāizņem no Mākslas lietu pārvaldes pakļautības kopējām krātuvēm un jānodod speciālā krātuvē, kas noorganizēta Valsts latviešu un krievu mākslas muzejā atbilstoši PSRS MP Mākslas lietu pārvaldes priekšsēdētāja rīkojumam Nr.SP-1256/32 (Konstants 2000: 159). Nododamo eksponātu sarakstus apstiprināja muzeju vadītāji saskaņā ar LPSRS MP Mākslas lietu pārvaldes speciālās komisijas slēdzienu. Mākslas vēsturnieki, pētnieki un muzeju zinātniskie līdzstrādnieki ar šajos fondos iekļautajiem darbiem varēja iepazīties tikai ar Mākslas lietu pārvaldes priekšsēdētāja rakstisku atļauju un tikai speckrātuves telpās, klātesot krātuves atbildīgajai personai un reģistrējoties īpašā žurnālā. Speckrātuvē nokļuva ne tikai paši mākslas darbi, bet arī to fotouzņēmumu negatīvi un kopijas. Jāmin, ka padomju varai kopumā bija raksturīgi uzskatīt, ka māksla gandrīz vai sākusies tikai pēc 1940. un 1945. gada.

1955. gada vasarā Jēkabam Bīnem par sasniegumiem vitrāžu mākslā tika piešķirts Latvijas PSR Nopelniem bagātā mākslas darbinieka goda nosaukums. Mākslinieks par šo notikumu pierakstījis: “21. jūlijā izlasīju avīzē – ka man ir piešķirts “nopelniem bagātais mākslas darbinieks.”” Arvien lielāks aizvainojums un neizpratne māksliniekam veidojās pret pastāvošo sistēmu un darba organizāciju. Pēc kādas vizītes LPSR Mākslinieku

savienībā Bīne piezīmējis: "Arvien dīvaināka liekas Savienība, kur mēraukla ir "deguna izskats"." (Bīne 1895–1955: 32) Uztraukumi, neziņa un emocionālā spriedze mākslinieku salauza, jau pastāvošajām veselības problēmām pievienojās nespēks un nogurums. Bīne turpināja doties komandējumos, izpildīt pasūtījuma darbus, darināt vitrāžas, bet vakaros mājās gūt gandarījumu, zīmējot un pētot dažādus ornamentus. Iesākts un nekad nepabeigts palika tēlniekam Kārlim Jansonam (1896–1986) veltīts darbs.

Pēdējie ieraksti Bīnes dienasgrāmatā veikti neilgi pirms mākslinieka pēkšņās aiziešanas mūžībā. 1955. gada 20. oktobrī pēc darba vakarā viņš rakstīja: "Šorīt gāja grūti. Netiku autobusā, un gājienā uz tramvaju nejutos labi." Pēc pāris dienām mākslinieks rakstīja pēdējo reizi: "Uzgleznoju abažūra stiklus un sāku zīmēt rombu logu Rīgas viesnīcai."

1955. gada 24. oktobrī mākslinieks Jēkabs Bīne pēkšņi mira sirds mazspējas dēļ. Alise Volanska (1953; muzeju mākslas speciāliste, rakstniece) mākslinieka simtgadē rakstīja, ka Jēkabu Bīni izvadīja no Mākslinieku savienības Krišjāņa Barona ielā 12. Gājiens virzījās garām Mākslas akadēmijai uz Raiņa kapiem. Mašīnai pa priekšu meitenes tautastērpos nesa krāšņus vainagus. Cilvēki kaut ko tādu sen nebija redzējuši, apstājās ielas malā un teica: "Latvieti glabā..." (Volanska 1995: 3) Par mākslinieka izvadīšanu pēdējā gaitā Māris Brancis (1947; mākslas vēsturnieks) rakstījis: "Bēres izvēršas par klusu, vārdos neizpaustu protestu pret varu, bet galvenais – tas ir apliecinājums Māksliniekam, Latvietim, Labietim." (Brancis 1995: 12)

Jēkaba Bīnes daiļrade Latvijas mākslas kontekstā

Latviešu mākslas kontekstā Jēkabs Bīne var tikt uzskatīts par mākslinieku, kurš savu radošo darbību pilnībā veltīja centieniem mākslas darbos iemiesot latviešu pasaules skatījumu, senās tautas atziņas un vēstures notikumus⁴. 20. gs. starpkaru periods latviešu vizuālajā mākslā raksturojams gan kā klasiskā modernisma uzplaukums, gan kā aktīvs nacionālās identitātes un pašnoteikšanās jautājumu meklējumu laiks. Bīne piederēja pie tiem māksliniekiem,

4 Mūsdienu mākslas vēsturē un teorijā Jēkaba Bīnes uzskatus izcēlis literatūrzinātnieks Toms Ķencis, pētot latviešu folkloras atsaucis vizuālajā mākslā un secinot, ka, atšķirībā no citiem māksliniekiem, kuri savos darbos izmantoja folkloras tēlus, "ultrakonservatīvais gleznotājs, skolotājs un mākslas kritiķis Bīne stilistiski iederas folkloristikajā *Art Deco* tradīcijā, bet dievību attēlojumi iegūst drīzāk reliģiskas, nevis simboliskas dekoratīvas funkcijas". Ķencis uzsveris Bīnes neopaganisma teorētiskās pētniecības publikācijas un to vizuālo interpretāciju, tāpat atzīmējis, ka mākslinieks savos darbos bija sasniedzis tālāko punktu pagāniskās ikonogrāfijas attīstībā un vizualizācijā (Ķencis 2016: 54).

kuri mākslā saskatīja iespēju paust savus uzskatus par to, kādai ir jābūt nacionālai mākslai. Lai paustu savus uzskatus un pamatotu šādas idejas, Jēkabs Bīne pievērsās tautas mitoloģijas un vēstures pētniecībai, radot savu skatījumu par latvisku mākslu un tautas nākotni. Bīnes personības un daiļrades attīstībā liela loma bija 20. gs. pirmās puses vēstures notikumiem. Šajā laikā Bīne savus uzskatus un personisko pārliecību pauda ne tikai mākslas darbos, bet arī aktīvi publicēja teorijas un pētījumus un publiski pauda viedokli, vadot dievturu kustību. Jāatzīmē, ka tieši 20. gs. starpkaru periodā mitoloģiskais žanrs mākslā bieži tika proponēts kā latvisks, kas ideoloģiski virzīja vēlamo naratīvu par nacionālu mākslu un atbilda tam. Bīne bija viens no šo uzskatu aktīvākajiem pautējiem un redzamākajiem piemēriem⁵.

Spilgti mitoloģisko tēmu vizuālie atspoguļojumi un plaša publicēto tekstu mijiedarbība, ko papildināja paša mākslinieka radītais ikdienas tēls, ir radījis Jēkaba Bīnes kā mākslinieka un dievtura simbolisku nozīmi. Tieši viņa ieguldījums dievturu vizuālā tēla radīšanā un jaunas – neomitoloģijas – popularizēšanā var tikt uzskatīts par nozīmīgāko Bīnes mākslinieciskās daiļrades mantojumu. Padomju laikā mākslinieka radošais gars kļuva klusāks un viņa darbi – mazāk emocionāli, bez dziļiem simboliskiem meklējumiem un radošās iedvesmas klātesamības. 1951. gadā Bīni atlaida no darba Kuldīgā, un darba meklējumos viņš bija spiests atgriezties Rīgā. Sāka darbu kombināta "Māksla" vitrāžu cehā, pa dienu pildīja ar darba pienākumiem saistītos politiskās propagandas darbus, bet vakaros gleznoja agrāk tapušo mitoloģisko kompozīciju variācijas, pētīja ornamenta satura nozīmi un izcelšanos.

Nobeigums

1952. gadā Bīnes nolasītā lekcija par ornamenta saturu sacēla asu konfliktu un domstarpības ar tā laika mākslas funkcionāriem. Aktualizējās jau-tājums par Bīnes izslēgšanu no Mākslinieku savienības. Tomēr tas nenotika, iespējams, pateicoties drauga atbalstam. 1955. gada vasarā par teicamu darbu vitrāžu mākslā Bīne tika apbalvots ar LPSR Nopelniem bagātā mākslinieka nosaukumu. Pieņemot, ka māksla reflektē ar konkrēto vietu un laiku, kur tā tapusi, var secināt, ka Jēkabs Bīne mākslu it kā sargāja no ārējās pasaules, ļaujot savās gleznās uzmidzēt tikai labajam un skaistajam. Mākslas darbos neparādījās iekšējās pretrunas un vēlāko gadu – padomju laika principu neizpratne.

5 Par šo tēmu "Latvijas mākslas vēstures" 5. sējumā raksta Stella Pelše, uzsverot, ka nacionālās mitoloģijas tēmas 30. gados īpaši izvērsa arī gleznieciskā reālisma kopējs Jēkabs Bīne, kurš mēģināja sintezēt paša proponētajās dievturības idejās rodamo etnogrāfiskā mantojuma izcēlumu ar gleznotāja amata praktisko pusi (Pelše 2016: 316).

Gadījuma analīze apliecina mākslinieka radošā un intelektuālā darba ierobežotību, nespēju izprast staļinisma politiskā režīma ideoloģiskos uzskatus un ietekmes vēsturiskā perioda kontekstā. Jēkaba Bīnes pētījumi, nacionālie uzskati, piederība dievturu organizācijai, ideju popularizēšana un nacionālo akcentu attēlošana iepriekšējā politiskā režīma periodā radītajos mākslas darbos radīja iekšēju personisku un radošās dzīves konfliktu, kā rezultātā mākslinieks, psiholoģiski salauzts, pāragri mira.

Bibliogrāfija

- Brancis, Māris (1995). *Jēkabs Bīne*. Rīga: Preses nams, 12.–47. lpp.
- [Bez. aut.] (1935). Radiofona programma. *Latvijas Kareivis*, Nr. 29, 5. lpp.
- [Bez. aut.] (1940). Humoristu pēcpusdiena strādniekiem darba kameras zālē. *Rīts*, Nr. 33, 5. lpp.
- [Bez. aut.] (1943). Tautisko deju un dziesmu rīti. *Tēvija*, Nr. 133, 6. lpp.
- [Bez. aut.] (1953). Jēkabs Bīne formālisma grēkā. *Latvju Ziņas*, Nr. 3, 7. lpp.
- Bīne, Jēkabs (1935). Latviskā mājas kultūra. *Rīts*, Nr. 328, 4. lpp.
- Bīne, Jēkabs (1935). Zirgu loku rotājumi. *Mazpulks*, Nr. 7, 253. lpp.
- Bīne, Jēkabs (1935). Latviska dzīvokļa iekārta. Stila jautājums un rotāšanas tradīcija. *Labietis*, Nr. 5, 125.–131. lpp.
- Bīne, Jēkabs (1936). Latvju raksti. *Sējējs*, Nr. 1, 36.–42. lpp.
- Bīne, Jēkabs (1936). Kā un kur lietot latvisko rakstu. *Labietis*, Nr. 6, 384. lpp.
- Bīne, Jēkabs (1937). Ar kādiem rakstiem rotāsim? *Vadītājs*, Nr. 2, 98. lpp.
- Bīne, Jēkabs. (1939). Mitoloģiskie temati mūsu mākslā. *Sējējs*, Nr. 1, 51. lpp.
- Bīne, Jēkabs (1940). Anša Cīruļa glezna "Latvija". *Sējējs*, Nr. 1, 87.–88. lpp.
- Bīne, Jēkabs (1942). Āriskā kultūra. *Tālavietis*, Nr. 10, 1. lpp.
- Bīne, Jēkabs (1944). Latviskās rotas lietas. *Mana Māja*, Nr. 5, 72.–73. lpp.
- Bīne, Jēkabs (1952). Referāts par ornamentu. LMA IC, Jēkaba Bīnes lieta B-8 (3), 3. lpp.
- Bīne, Jēkabs 1895–1955. LNA LVA, 1757. f., 2. apr., 1.–36. l.
- Bīne, Jēkabs 1895–1955. LNA LVA, 1757. f., 3. apr., 1.–20. l.
- Bīne, Jēkabs 1895–1955. LNA LVA, 1757. f., 4. apr., 1.–23. l.
- Bīne, Jēkabs 1895–1955. LNA LVA, 1757. f., 5. apr., 1.–46. l., 32. lpp.
- Fiša-Šolčinska, Paulīne (1985). Vēstule Izai Bīnei. Autores arhīvā.
- Ivanovs, Miķelis (1953). Nezinātniski kaitīga publiska lekcija. *Cīņa*, 13.01., 2. lpp.
- Kalnberziņš, Jānis (1952). Latvijas K(b)P CK pārskata ziņojums LK(p)P 12. kongresā 1952. gada 20. septembrī. *Padomju Latvijas Boļševiks*, Nr. 14, 46.–66. lpp.

Kruglovs, Georgs (1953). Nepieļaut izkropļojumus ideoloģijas jautājumos. *Literatūra un Māksla*, 25.01., 5. lpp.

Konstants, Zigurds (2000). Rīgas muzeji okupācijas gados. 1940–1990. *Doma 5: rakstu krājums. Mākslas teorija, vēsture un kritika*. Rīga: DOMA, 139.–174. lpp.

K. Š. (1929). Disputa par šķiru mākslu. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 4, 403. lpp.

Ķencis Toms (2016). Tautasdziesmas un vizuālā māksla līdz 1940. gadam. *Letonica*, Nr. 34. 37. –57. lpp.

Latvijas Mākslinieku savienība. LNA LVA, 230. f., 1. apr., 183. l., 3.–4. lp.

Latvijas Mākslinieku savienība. LNA LVA, 230. f., 1. apr., 3. l., 40.–41. lp.

Latvijas PSR Ministru padomes Mākslas lietu pārvalde. LNA LVA., 627. f., 2. apr., 201. l., 50. lp.

Miesiņa, Valda (1971). Neatkarīgo mākslinieku vienība un dievturība. *Labietis*, Nr. 42, 32. lpp.

Pelše, Augusts (1952). Cīņa pret buržuāzisko nacionālismu – republikas partijas organizācijas kaujas uzdevums. *Padomju Latvijas Boļševiks*, Nr. 16, 5.–6. lpp.

Pelše, Stella (2016). Figurātivismā pastiprināšanās modernistu mākslā un tradicionālisma ekspansija. 1925–1934. Kļaviņš, Eduards (zin. red.). *Latvijas mākslas vēsture. 1915–1940. 5. sējums*. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts, Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 219.–309. lpp.

Rinka, Rūta (2016). Lietišķā māksla. Kļaviņš, Eduards (zin. red.). *Latvijas mākslas vēsture. 1915–1940. 5. sējums*. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts, Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 565.–607. lpp.

Volanska, Alise (1995). Māksliniekam un pedagogam Jēkabam Bīnem – 100. *Kurzemieks*, 11.04., 3. lpp.

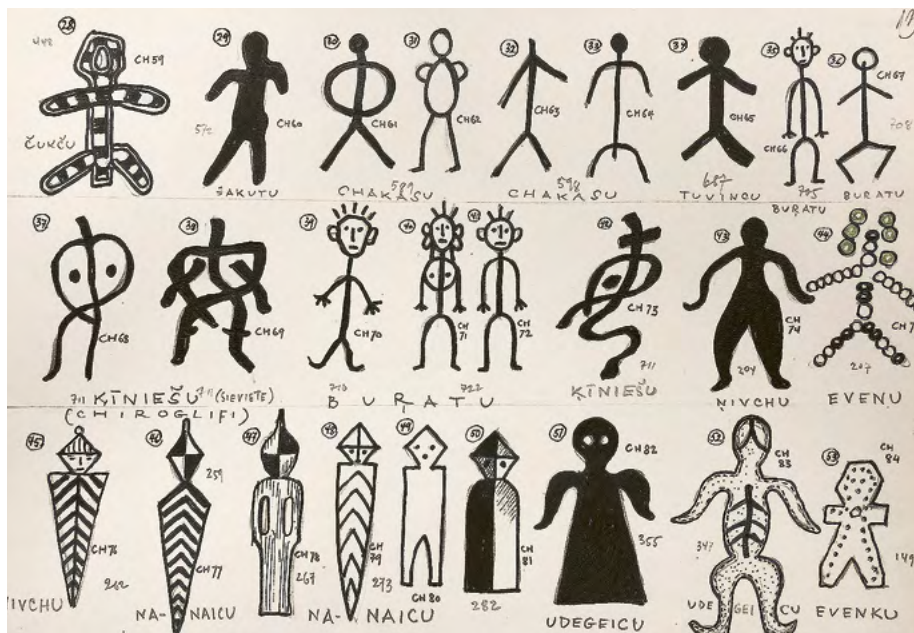
1. attēls. Latvijas Valsts Arhīvs; Fonds Nr.1757; Lieta nr.1; Apr. 2 VP; Mape "ELKI." A.
Figure 1. The Latvian State Archive: Fund 1757; File no.1; Description 2VP; Folder "ELKI" A.

2. attēls. Latvijas Valsts Arhīvs; Fonds Nr.1757; Lieta nr.1; Apr. 2 VP; Mape "ELKI." A.
Figure 2. The Latvian State Archive: Fund 1757; File no.1; Description 2VP; Folder "ELKI" A.

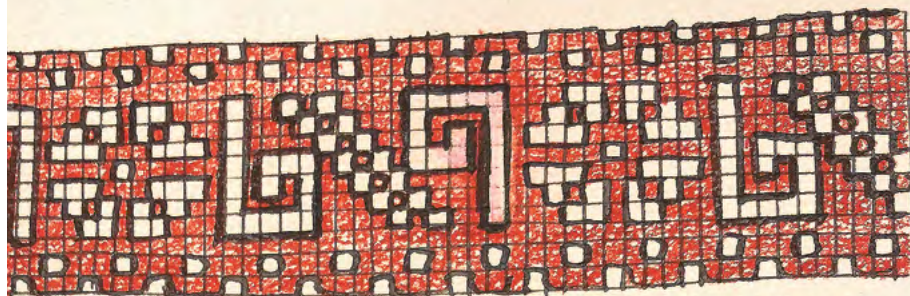
3. attēls. Latvijas Valsts Arhīvs, Fonds 1757; Lieta nr. 4; Apr. 2 VP; Mape "Zalktiši".
Figure 3. The Latvian State Archive: Fund 1757; File no.4; Description 2VP; Folder "Zalktiši".

4. attēls. Latvijas Valsts Arhīvs, Fonds Nr.1757; Lieta nr. 6; Apr.2 VP; Mape "Māras zīmes".
Figure 4. The Latvian State Archive: Fund 1757; File no.6; Description 2VP; Folder "Māras zīmes".

5. attēls. Latvijas Valsts Arhīvs, Fonds 1757; Lieta nr.6; Apr. 2VP; Mape "Līklocis".
Figure 5. The Latvian State Archive: Fund 1757; File no.6; Description 2VP; Folder "Līklocis".

MĒNEŠA ZĪMĒS ~

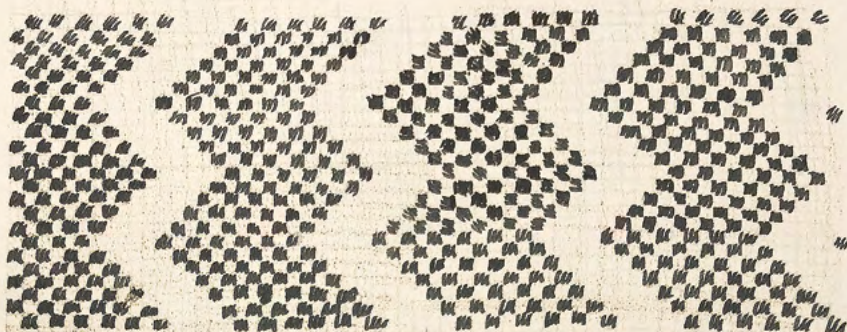
Č48 RUCAVAS KREKLA RAKSTS (L-R)

M 186

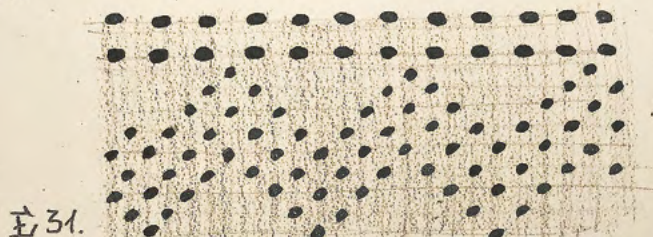
NĪCAŠ VAINAGĀ (L

MĀRĀS ~~~~~

Ē 30

NO RIŅU KALNA

Ē 31.

NO AIZKRAUKLES

NO ZVEŠNIEKIEM
(PIE BURTNIKA EZ.)

Ē 32

NO SĀRUMKALNA
(PIE CĒSĪM)

(pauksts ar virpas palid)

Ē 33

UZ AKMENS LAIKMETA TRAUKIEM

